

УДК 811.161.2'246.2

МОВНА ОСОБИСТІТЬ ТА КОМПОНЕНТИ КУЛЬТУРИ МОВНОГО СПІЛКУВАННЯ В УМОВАХ БІЛІНГВІЗМУ

Жук Т. В.

У статті розглядається питання українсько-російського білінгвізму в соціолінгвістичному і комунікативному аспектах, яке є гострою проблемою лінгвістів, психологів, педагогів.

Ключові слова: білінгвізм, двомовність, національна мова, мовна особистість, міжкультурна комунікація.

В статье рассматривается украинско-русский билингвизм в социолингвистическом и коммуникативном аспектах, который есть острой проблемой лингвистов, психологов, педагогов.

Ключевые слова: билингвизм, двуязычие, национальный язык, языковая личность, межкультурная коммуникация.

The article deals with some problems of the Ukrainian-Russian bilingualism in the socio-lingual and communicative aspect which present a topical problem for linguists, psychologists and educationalists.

Key words: bilingualism, national language, linguistic personality, intercultural communication.

У сучасних мовознавчих дослідженнях інтерес до проблем білінгвізму зумовлений зростанням інтересу до таких питань, як мовна культура, мовна політика, мовна компетенція, мовна екологія, мовні контакти в багатонаціональних державних утвореннях, став поштовхом до пошуку соціально детермінованих чинників формування білінгвізму. Він є найбільш потужним чинником, який визначає мовну особистість і виступає провідним у всіх соціальних перетвореннях.

Поняття “білінгвізм” походить від латинського слова *bilingua*, що означає подвійна мова. Білінгвізм або двомовність трактується як здатність до оперування кількома мовами й буває двох видів – національний (вживання декількох мов у певній суспільній спільноті) та індивідуальний (вживання індивідом декількох мов, кожна з яких обирається у відповідності до певної мовленнєвої ситуації).

На думку В. Русанівського, білінгвізм – це добре володіння як національною мовою, так і мовою міжнародного спілкування, це велике культурне надбання. Його розвиток аж ніяк не є перепорою на шляху розвитку національних мов, а навпаки, як екстралінгвістичний фактор, може бути одним із найважливіших джерел подальшого розвитку національних мов [9, с. 160].

Людина, яка володіє двома мовами, називається білінгвом.

На думку А. Ребера, білінгвом називають того, хто здатен розмовляти двома мовами приблизно однаково вільно. Він виокремлює білінгва збалансованого, який однаково вільно говорить обома мовами, білінгва незбалансованого, який більш вільно говорить однією з двох мов, якими володіє, та відповідно до умов, за яких дві мови вивчаються, білінгва змішаного, який оволодіває двома мовами в однакових умовах, й білінгва узгодженого, який оволодіває кожною мовою за різних обставин [3; 9].

Оскільки у сучасній лінгвістиці немає остаточної типології двомовності, то називають дві головні її ознаки: 1) ступінь, або рівень володіння, що визначається кількісним і якісним порівнянням щодо оволодіння індивідом рідною мовою та 2) спосіб оволодіння другою мовою – природний або навчальний.

Як зазначає В. П. Белянін, природний (побутовий) білінгвізм з’являється у відповідності з мовним оточенням (завдяки радіо й телебачення та багатій мовній практиці), де усвідомлення мовної специфіки системи може не відбуватися, та штучний (навчальний) білінгвізм, коли другу мову необхідно вивчати, прикладаючи вольові зусилля та використовуючи спеціальні методи і прийоми. Разом з тим можлива така ситуація, коли іноземну мову вивчають спонтанно, і з викладачем одночасно (на курсах так званого ввімкнутого навчання в країні мови, що вивчається) [2, с. 157].

“Нечіткість меж між різними типами білінгвізму, як зазначає О.Є.Дем’яненко у статті “Білінгвізм і полілінгвізм лінгвістичний, психологічний і педагогічний аспекти вивчення”, легко виявляється в процесі навчання другої мови. Перехід від одного типу білінгвізму до іншого не тільки можливий, але й закономірний в умовах “навчального білінгвізму”. Отже, з одного боку, двомовність визначається, як досконале володіння рідною й іноземною мовами і користування ними як повноцінними, а з іншого – як уміння користуватися другою мовою в певних сферах спілкування.

Згідно з віковими періодами, білінгвізм має поділ на ранній, зумовлений перебуванням і життєдіяльністю у двомовному культурному середовищі, та пізній, при якому оволодіння другою мовою відбувається у старшому віці, після оволодіння рідною мовою.

Науковці розрізняють індивідуальну і масову двомовність. Абсолютна більшість мовознавців трактує явище масової двомовності як перехідний етап у процесі витіснення однієї мови іншою, у нашому випадку – російською української, оскільки двомовність реально тяжіє до одномовності. В українській ситуації очевидно, що мовою потягу є російська, адже майже все доросле населення України нею володіє, хоча й на різних рівнях, але є певна група людей, які українською мовою не володіють. Як домінуюча, російська мова витісняє підкорену українську прямо пропорційно до обсягу інформації, що подається цими мовами, а генетична близькість обох мов полегшує процес поглинання останньої. “Коли серед носіїв мови не стає монологів, це явна ознака її занепаду” [1, с. 128].

Двомовність є гострою проблемою лінгвістів, психологів, педагогів. Дослідження двомовності як складової мовної ситуації багатомовних соціумів спираються як на соціальні, зовнішні фактори, так і на внутрішні, так би мовити, іманентні. Детермінованість цими чинниками цілком очевидна: зовнішні фактори сприяють зміні мови, внутрішні – забезпечують засоби для реалізації цих змін.

Г.С.Костюк, розглядаючи “внутрішні умови розвитку” особистості, зазначав, що: “Становлення особистості – обумовлений і разом з тим саморозвиваючий процес. Це внутрішньо необхідний рух від нижчих рівнів до вищих...” [7, с. 13]. Під внутрішніми умовами “мається на увазі тенденція особистості до самореалізації”.

Орієнтація мовної освіти на формування мовної особистості актуалізує завдання не просто навчити мовців поводитися як носії даної мови, але й розвивати в них здатність і готовність адекватно взаємодіяти з представниками інших мов. Це особливо важливо в неоднорідному з мовної точки зору середовищі.

Розвиток комунікативної культури майбутнього фахівця, формування мовної особистості в контексті міжкультурної комунікації, вимагає, насамперед, розвитку перцептивних здібностей і умінь, умінь спілкуватися в різноманітних ситуаціях, дотримуватися граматичних, лексичних, акцентологічних та інших норм професійного спілкування. Розвиток названих аспектів у формуванні мовної особистості

не може бути ізольованим від низки психічних якостей, особливостей мислення та мовлення.

Формування мовної особистості в контексті міжкультурної комунікації – це становлення її суб’єктом діяльності спілкування, власного розвитку.

Міжкультурна комунікація – особлива система діяльності, у процесі якої реалізуються потенційні можливості особистостей, відбувається їх удосконалення, реалізується здатність до персоналізації.

Мовна особистість складається з багатоконпонентного набору мовних знань, можливостей, навичок, умінь, а також з готовності до їх реалізації в мовленнєвій практиці. Період навчання у вищому навчальному закладі є одним із найважливіших періодів соціального та професійного становлення особистості.

Добре відомо, як зазначає М.З.Марціяш, що “існує тісний зв’язок між особистістю та культурою: особистість живе культурою, а культура, в свою чергу, репрезентується особистістю. Особистість бореться з культурою та захищає себе в ній як самоціль”. Сьогодні, беручи до уваги антропоцентричну спрямованість лінгвістики, ніхто не сперечатиметься з тим, що особистість є центром взаємозв’язку мови та культури, діалектикою їхнього розвитку. “Саме тому можна говорити про особистість, як про мовну особистість, як про особистість втілену в мові” [8, с. 171].

Потреба в спілкуванні властива кожному, але міра її розвиненості різна в зв’язку з соціокультурними, віковими, національними особливостями учасників спілкування, тому наслідки білінгвізму простежуються практично на всіх рівнях, але найбільший інтерес для досліджень взаємодії соціальних та структурних факторів становить слововживання, оскільки лексика має тісні і розгалужені зв’язки з позамовною дійсністю. Найширше наслідки структурної взаємодії мов при білінгвізмі відбиваються в усному мовленні.

Для розвитку мовленнєвих здібностей необхідно проводити спеціальну роботу і створювати умови для їх посилення. Особливу увагу варто приділяти “емпатії – здатності розуміти інших людей, їхні думки, почуття. Особистість як суб’єкт спілкування стає реальним і ефективним лише тоді, коли комунікант має розвинену рефлексію – здатність сприймати себе як особистість, яку можна самому вдосконалювати. Найважливішим компонентом комунікативної культури міжкультурної комунікації є вільне володіння мовою” [4, с. 169–170].

Н.Шумарова вважає, що при зміні мовцем мови або періодичних кодових переключеннях відбувається зміна форм мовної свідомості. Це стосується як неспоріднених, так і споріднених, у тому числі й близькоспоріднених мов, а також віддалених у часі – форм тієї самої мови [10, с. 16].

Ю.Караулов розглядає проблему мовної особистості, як сукупність здібностей та властивостей людини, що зумовлюють творення та сприйняття мовленнєвих творів (текстів), які відрізняються за ступенем структурно-мовної складності, глибиною та точністю відображення дійсності, певною цільовою спрямованістю [6, с. 3].

Вивчення білінгвізму в певних соціальних умовах неоднорідне і містить цілий ряд конкретних дослідницьких проблем і вимог. Однією з методологічних вимог мовознавчих досліджень є урахування тісної взаємодії зовнішніх (соціальних) і внутрішніх (структурних) факторів у процесі розвитку й функціонування лінгвістичних об'єктів.

Отже, на сьогоднішній день перед лінгвістами постає ряд проблем, які варто розв'язати. Це,

зокрема, проблема ситуативної реалізації знання першої та другої мов та питання кодового переключення, проблема ступеня володіння обома компонентами білінгвізму, проблема специфіки формування "образу світу" у білінгвів, проблема мовної компетенції тощо. Розв'язання цих дослідницьких проблем дає можливість чіткого теоретичного обґрунтування прикладних досліджень білінгвізму і суміжних понять.

Література

1. Ажнюк Б. М. Мовна єдність нації: діаспора і Україна / Б. М. Ажнюк. – К., 1999.
2. Белянин В. П. Психолінгвістика / В. П. Белянин. – М. : Флінта, 2008. С. 156–164.
3. Большой толковый психологический словарь / сост. А. Ребер. – М., 2000. – Т. 1. – 592 с.
4. Гладушина Р. М. Мовна особистість у контексті міжкультурної комунікації / Р. М. Гладушина // Актуальні проблеми металінгвістики : зб. наук. ст. за мат. VI Міжнародної наук. конференції. – Черкаси, 2009.
5. Марціяш М. З. Моделювання міжособистісної сенситивності в процесі професійної підготовки вчителів-філологів / М. З. Марціяш // Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики : зб. наук. праць. – Вип. 5. – К., 2001. – С. 166–171.
6. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М., 1987. – 263 с.
7. Костюк І. С. Навчально-виховний процес і психологічний розвиток особистості І. С. Костюк. – К., 1989.
8. Марціяш М. З. Мовна особистість в світлі білінгвізму / М. З. Марціяш // Актуальні проблеми металінгвістики : зб. наук. стат. за мат. VI Міжнародної наук. конференції. – Черкаси, 2009.
9. Філософські питання мовознавства / відп. ред. В. М. Русанівський. – К., 1972. – 199 с.
10. Шумарова Н. Г. Мови та компетенція особистості в ситуації білінгвізму / Н. Г. Шумарова. – К., 2000. – 283 с.
11. Щерба Л. В. Преподавание иностранных языков в средней школе: Общие вопросы методики / Л. В. Щерба. – М., 1974. – 112 с.